לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב–תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם
קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע׳ איתן ומ׳ מדן
מחזור ג׳, קונטרס י׳ (ל״ב) תשרי תשי״ג

חיים ב׳ רוזן

תהליכי לשון

עיונים בתופעות העברית המדוברת

ט. לעצם העניין
י. מלים עצמאיות שנולדו מצירופי־לשון
יא. פעיל וסביל
יב. אותיות
יג. ההטעמה
יד. ההווה

הוצאת ועד הלשון העברית בארץ־ישראל
בהשתתפות מוסד ביאליק
ירושלים

פרקים אלה — חוץ מן הראשון שבהם — שודרו
בפינת הלשון של שידורי ישראל בשנת תשי״ב

המחבר, העוסק בחקירה ובתיאור של תופעות לשון, מוציא בכוונה ובדין מכלל דיונו את עניין תקנת הלשון וטיפוחה. קביעת הנכון והלא־נכון – או בלשונו של בלומפילד: התקני והתת־תקני (standard ו־sub-standard) – אינה מתפקידו של החוקר המתאר. לכאורה עלינו לומר אפוא: חקירת הלשון לחוד ותקנת הלשון לחוד; אלא שיש מגע ושיתוף בין שני המקצועות: גם החוקר מציין, שצורות לשון מסוימות הן תקניות, היינו אינן נחשבות כשגיאות בבתי־הספר וכדומה, ושצורות אחרות אינן תקניות; מצד אחר מובן מאליו שמתקן הלשון חייב להתחשב בתוצאות המדע המתאר, שהן היסוד המוצק היחידי לעבודתו.

אנו מקווים להביא בקונטרסים הבאים גם דברי בלשנים, הרואים את התהליכים ראייה אחרת.

המערכת

דפוס „הספר", ירושלים

ט. לעצם העניין

החטא הקדמון של כל מדע הדקדוק הוא, שאין רואים את לשון האדם כמות שהיא, אלא משקיפים עליה לפי מה שהיה המדקדק רוצה שתהיה.

(ק' ברוגמן, מובא בספרו של Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, עמ' 1)

עלינו לזכור, שכל חידוש במקורו הוא שגיאה.

(v. d. Gabelentz, Die Sprachwissenschaft, עמ' 258)

„יש שאדם, שקיבל את החינוך המקובל, דן בענייני לשון" אומר ל' בלומפילד בספרו „הלשון" (Language), כמעט בפתיחת דבריו. „לפעמים הוא מתווכח על שאלות של ה,נכון' — האם ,טוב יותר', למשל, לומר It's I או It's me?"

עלינו לדעת, שבהתאם לתחביר הפורמלי ההיסטורי של הלשון האנגלית משמשת הצורה I כנושא המשפט, כנומינאטיבוס, והצורה me בשאר התפקידים, ששם־עצם עשוי למלא במשפט. מתוך הסתמכות־יתר על תורת היחָסות (קאסוסים), שמוצאה במסורת המדקדקים הרומיים, הגיעו המדקדקים האנגליים לידי מסקנה, שגם נשוא המשפט („זהו אני") צריך להיות בנומינאטיבוס. הם תובעים מן האנגלי שיאמר: It's I; אך למעשה כל העם אומר: It's me.

מסביב לשאלה „בלשנית" זו נרקמה בדיחה, שאולי לא תנעם ביותר למורים שבין קוראיי; אולם אני מקווה

למחילתם, משום שמדובר בבדיחה זו לא בתושבי מדינת ישראל, אלא באנגלים, וגם משום שאף כותב הטורים האלה עצמו נמנה עם אותו חלק באוכלוסייה, שעלול להיפגע מן הסיפור, אלא אם כן יחליט ללמוד ממנו לקח.

וזהו סיפור המעשה: לפי מסורתם של הקתולים שומר שמעון־פֶּטְרוס את שערי גן־העדן, והוא המחליט, מיהו הראוי להיכנס בהם. יום אחד הידפקו שלושה אנגלים על שער גן־העדן. שאל פטרוס את האחד: Who is there? (מי שם?) — ויען הלז It's me, Charlie Brown (זה אני, צ'ארלי בראון). עיין פטרוס בספר החיים שבידו ונתן לו להיכנס לגן־עדן. בא השני ואף הוא נשאל לזהותו. השיב: It's me, Jackie Smith, ואף הוא הורשה לבוא בשערם של הצדיקים. אולם, כשנשאל השלישי „מי שם?" והתחיל להשיב: "It's I...", לא הניחו השוער לסיים את דבריו ולגלות את שמו, אף לא העיף עין ברשימה שבידו. אך שמע את תשובתו של זה, שנאמרה בניגוד גמור לנוהג הדיבור האנגלי הרווח ובהתאמה גמורה לתביעות המדקדקים הנורמאטיביים, אך שמע את ה־"It's I" המסורבל, הרים קולו בצעקה של רוגז: Go to hell, you are a teacher! („לך שאולה, הרי אתה מורה") ונעל את שערי גן־העדן בפני הנשמה העלובה.

ספרו הנ"ל של בלומפילד הוא יצירה רבת משקל ורבת משמעות למחשבה הבלשנית של המאה העשרים, והדיון ב־"It's me" בא בו פעמיים, פעם בפתיחת הספר ופעם בפרקו האחרון, ודומה כאילו לא בא עיקרו של הספר אלא

לחנך את הקורא לגישה אל שאלה יחידה זו, או לסוג יחיד זה של שאלות: „הדובר הרגיל עומד לפני בעיה בלשנית כל פעם שהוא מכיר שתי וריאנטות (שתי צורות לבחירה)... כגון 'It's I', 'It's me'. הוא מנסח את הבעיה בצורת השאלה, איך עליי לדבר?... אנו רגילים להתבטא, שהצורה הלא־רצויה היא ,לא נכונה' או ,אנגלית רעה' או ,לא אנגלית', אבל טענות אלו, כמובן, אינן נכונות. הוואריאנטות הלא־רצויות אינן טעויות של זרים, כי אם אנגלית טובה בהחלט".

בדומה למגמה זו אמרתי אף אני דברי פתיחה קצרים לחוברת הראשונה של „תהליכי לשון" (לשוננו לעם כ"ה), שבהם עמדתי על ההבדל העקרוני שבין סטייה מלשון המקורות הכתובים שלא בהשפעת לשונות זרות ובין זרויות ממש שמקורן בחוץ. עתה, לאחר שעשתה החוברת הראשונה את דרכה בקרב המעוניינים, ובהגישי לקורא דברים חדשים, רצוני ליַעד מלים עקרוניות חדשות אחדות, למען תובן יותר המגמה שלפנינו.

הבלשנים החדישים—בלומפילד ואחרים — אינם עוסקים בשאלת ה„נכון" וה„לא־נכון". הבלשנות המודרנית היא מדע מתאר. נגד האומרים, שצריך לומר דווקא It is I, אין בלומפילד טוען בשום מקום את הטענה הנגדית בנוסח „צריך לומר It's me". לא ולא. הדבר, שאותו אנו שוללים בדברי המדקדקים הנורמאטיביים, הוא עצם רצונם להתוות כללים, לחקוק חוקים. הבלשנות החדשה מתארת עובדות קיימות, אין היא מתווה כללים; ודאי וודאי, שאינה חוקקת

חוקים; שהרי טענתה, שהיא טוענת נגד הנורמאטיביסטים, היא על שחקקו חוקים. הקורא ייטיב לעשות, אם יבין את דבריי — שבחוברת הראשונה ושבזו — לא כהצדקת העובדות ועל אחת כמה וכמה לא כחקיקת חוק. אין אני אלא מספר את אשר אנו שומעים ורואים, ואני מנסה כמיטב יכולתי הבלשנית־היסטורית לתאר, כיצד נשתלשלו הדברים, עד שהגיעו מן הצורה הכתובה במקורות אל הצורה, שבה הכול מדברים כיום.

שהרי אין לך יסוד אחר למחקר הדקדוקי אלא האסמכתא; האסמכתא הכתובה, הפסוק — בדקדוק הלשון המתה, הכתובה בלבד; ובדקדוקה של לשון חיה ומדוברת האסמכתא היא: „כך אומרים".

ושאלת „היתר ואיסור" אינה קיימת בדקדוק המדעי; לכן בכתבנו את אשר אנו כותבים אין אנו באים להתיר את שאסרו אחרים.

אבל — עז רצוננו לאסור עליהם שיאסרו יותר מן הראוי.

י. מלים עצמאיות שנולדו מצירופי־לשון

בימי החגים שחלפו וגם לפניהם שמענו תכופות, ובייחוד מפי ילדים, משפט מעין: קיבלתי (או שלחתי) הרבה „לשנות טובות". ודאי, שנוסח מעין זה אינו שגור אלא בפי חלק מן הציבור, היינו בפי הפעוטות, ואין בו כדי להדגים תהליך נוסף של הדיבור התקני (סטאנדארדי)

הישראלי. אולם אנו מוצאים גם ביטויים אחרים, שמראים תופעות, המקבילות לנוסחה „לשנות טובות": ועל אלה נ־יחד את הדיבור.

כדי להבין את התהליך, נפנה נא למלים כגון האנגלית afternoon והגרמנית Nachmittag, שמשמעות שתיהן — „אחר־הצהריים", או למלה הרומית proconsul, שפירושה „נציג הקונסול". כל אלה לפי מבניהן הן הרכבים, composita, מן הסוג שכבר דיברנו עליו (תהליכי לשון א', עמ' 27 ואילך). נבדוק נא את היחס ההגיוני שבין שני חלקי הרכבים אלו: אם נעמיד afternoon כנגד noon, yesterday (צהרי אתמול), ו־Nachmittag (אחה"צ) כנגד heute mittag (היום בצהריים), נבחין, שבביטויים yesterday noon ו־heute mittag מדובר על מושג הצהריים עצמו, הכלול ב־noon, ב־Mittag. ובמלים אחרות: heute mittag הוא עצמו Mittag, אך לא במובן הכללי כמלה Mittag עצמה, כי אם Mittag (צהריים) מיוחד, צהרי היום. yesterday noon הוא אחד ה־noons הרבים, היינו ה־noon (צהריים) של יום אתמול, ועל כן הוא שייך לסוג ה־noon. מה שאין כן ב־afternoon, שאינו אחד מסוג ה־noon, ו־Nachmittag שוב אינו Mittag. להפך, זהו חלק של היום, שאינו צהריים. וכן proconsul אינו מין consul.

מה אירע בביטויים proconsul, Nachmittag, afternoon, שבהם נהפך צירוף־לשון, phrase, למה שנוהגים לקרוא „מלה אחת"? — afternoon אינו אלא העמדת הקבוצה after noon בטעם, בעקצנט, אחד; Nachmittag בא במקום

nach Mittag ו־proconsul הוא האיש הבא pro consule, במקום הקונסול.

הילד האומר „לשנות טובות" נוהג בצירוף זה, כמו שנוהגים האנגלים ב־afternoons והגרמנים ב־Nachmittage, והוא עושה בלמ"ד של „לשנה" מה שעושה הגרמני ב־nach.

אולם אנו יכולים להבחין בתהליך זה גם בדיבורם של מבוגרים ודוברי סטאנדארד. הרי דוגמה נוספת, אף היא מימי החגים: ההושענות, שבהן נהפך צירוף־לשון של תפילה, „הושע־נא!" לשם־עצם: למלת „נא", שהיא מלת־קריאה כמו „אנא", אנו מתייחסים כאן כאל ההברה הסופית של שם נקבה „הושענה" ואף גוזרים צורת ריבוי „הושענות", גם במשמעות של תפילות „הושע־נא" וגם במשמעות של בדי ערבה. ובדומה לזה אנו מוצאים — כפי שמעירני מ' מדן — „הללויות", מזמורי „הללויה", ואנו שומעים גם על „יַעֲלות", כלומר חרוזי הפיוט „יעלה תחנוננו... יעלה קולנו וכו'" (מתפילת ליל כיפור בנוסח אשכנז).

תופעה מעניינת מן הטיפוס הנזכר היא התמורה העברית ל־cousin הלועזי. יחס קרבה משפחתית זה אפשרי הוא בארבעה דרכים: בין אדם לבן של דודו, או לבן של דודתו, או לבת של דודו, או לבת של דודתו. על כן היה לנו לצפות לכינויי קרבה כגון: בן־דוד, בן־דודה, בת־דוד ובת־דודה. אבל למעשה נוהגים בעברית הישראלית רק השמות בן־דוד לקרוב ובת־דודה לקרובה. סימן המין ניתן כאן לצירוף כולו, הנוהג כשם־עצם עצמאי וכמלה אחת. ושוב מעירני מ' מדן, שאין זה חידושה

של העברית ה„ישראלית": בסיפורי מעשיות, כגון באלו של ר' נחמן מברסלב ואחרים אנו מרבים לשמוע על בן־מלך ועל בת־מלכה[1]. ובלשון הדיבור לא אחת אנו שומעים — מעירני הנ"ל — על „בת־זוגתו" של פלוני מיודענו במקום הצורה התקנית „בת־זוגו".

והרי ביטוי נוסף, שאף לו יש זיקה לחגים: יום־הולדת. צירוף זה שגור בפי רבים כמלה אחת ועצמאית מבחינה דקדוקית, כלומר מינו נקבע בפי דוברים רבים כנקבה, שהרי סיומה של אותה „מלה אחת" דומה לסיומו של השם „מולדת", למשל[2].

מובן, ש„יום־הולדת" בלשון נקבה יש לחשוב כשגיאה. מעטים הם הנוהגים בביטוי זה כמתואר. אבל פה ושם צצים סימנים של תפוצה גדלה והולכת של שגיאות לשון מעין אלו: במודעה בעיתון „הארץ" ביקש אדם לפני כשנה להתקשר עם בעלות מכונים ליופי והודיע על עצמו כעל „מנהל של בית־חרושת בעלת שם עולמי", — הווה אומר „בית־חרושת" בלשון נקבה כמו „יום־הולדת". שני הביטויים בהיהפכם למלה אחת מוינו לפי הסיום הדקדוקי שבסוף הצירוף כולו כשמות נקבה.

על כן אם „יש לבת־דודה שלי יום־הולדת חמישית בהושענה רבה וישבנו אתה כל אחרי־הצהריים ועיינו בלשנות טובות שקיבלה", — הרי אין כל זה

---

1. וצורת הנקבה של הצירוף „בן־אדם" היא „בת־חוה". — מ"מ.

2. מצוי גם שימוש של „בית־כנסת" בלשון נקבה. — מ"מ.

אלא ביטוי נוסף למשקע התהליכים הלשוניים הכלל־עולמיים בעברית המדוברת במדינת ישראל.

יא. פעיל וסביל

באחד מספרי הלימוד ללשון זרה הובאה בשעתה דוגמה היתולית זו, כדי לקרב להבנת הלומד את מושג ה„סביל", ה„פאסיבום" בלעז: „כיצד תהפוך לפאסיבום את המשפט: ,האיש האכזרי הכה את החמור המסכן'? — התשובה: ,החמור האכזרי הכה את האיש המסכן'".

להלן מתקן המחבר את המשגה המכוון הזה ומביא לפני קוראיו את ההפיכה הנכונה של המשפט לפאסיבי; ואף כל אחד מן הקוראים מסוגל לתקן את המעוות ולומר: „החמור המסכן הוכה ע"י האיש האכזרי". אך ספק גדול הוא, אם יוכל איש לנמק כראוי, מדוע דווקא ניסוח זה הוא הפאסיבי המתאים לכאן. והרי ניסוח זה נובע מתוך הבנת הפאסיבום — ומי לכאורה אינו „מבין" את מהות הפאסיבום? וייאמר מראש, שמהות זו עצמה של הפאסיבום היא היום אחד הנושאים הנתונים לוויכוח ער בקרב הבלשנים, ומהותו של מה שאנו קוראים „סביל" בדקדוק אינה בהירה כלל וכלל.

לדידי נעוץ אולי שורש אי־ההבנה במונח עצמו. הרי „סביל" הוא שם־תואר מאותו שורש כפועל „סָבַל", ובדוגמה שלפנינו החמור המוכה הוא הסובל. אך אין בכך אלא הטעיה. שהרי אם נאמר משפטים פאסיביים כגון „האיש נאהב", „החלון נפתח", „פלוני הועלה לגדולה" — לא דובר כאן על כל סבל שהוא.

מינוח לא־מוצלח זה, המביא לנו „סביל" מן ס–ב–ל, „פאסיבום" מן המלה הרומית passus, „מי שסבל", — מקורו ביוונית כמו רוב מונחי הדקדוק האירופיים. המדקדק היווני קרא לצורה זו של הפועל páthos — מלה, שאמנם אחת מהוראותיה היא „סבל", אבל היא בעלת משמעויות רבות ומגוונות מאוד, ובאוצר המונחים הפילוסופיים והדקדוקיים היווניים שימושיה אחרים לגמרי, עד שספק רב בלבנו, אם בכלל התכוון ממציא המונח הזה בשעת יצירתו למושג הסבל[1]. ואם נאמר „החמור הוכה על ידי האיש", הרי יש במשפט זה מתיאור הפעילות והסבל בדיוק באותה המידה כבמשפט „האיש הכה את החמור", ורק תפקידיהם התחביריים של „האיש" ושל „החמור" נתחלפו.

אדרבא, הדקדוק ההיסטורי והמשווה מלמדים, כי השלבים הקדומים של הלשונות לא הכירו כלל אותו ניגוד צורות של „סביל" ושל „פעיל", כי אם ניגוד אחר לגמרי: ניגוד בין ההבעה האישית (פְּרסונאלית) ובין ההבעה הלא־אישית (אימפְּרסונאלית). יודעי רומית יזכרו בוודאי את הניגוד שבין amat (הוא אוהב) ובין amatur (הוא נאהב,

---

(1 páthos משמש, למשל, בכתבי אחר הסופרים הקדומים ביותר, שעסקו בטרמינולוגיה הדקדוקית (אריסטו), במובן „שינוי צורה של מלה, סטייה מן הצורה היסודית" לאו דווקא לגבי פועל. ואין כל הכרח להכניס בפירוש המונח páthos אצל מדקדקים יווניים אחרים את מושג הסבל, כפי שעשו זאת הרומאים ע"י התרגום passivum. והרי אין זה החטא היחידי שחטאו הרומאים בתרגום מטעה של מונחי הדקדוק היווני; שמות יחסות־השמות הם דוגמה מאלפת ומפורסמת.

אוהבים אותו), שהוא שווה בצורתו ובתפקידו לניגוד שבין venit (הוא בא) ובין venitur (באים), ולדוגמה האחרונה אין ביכולתנו להתאים בעברית צורה, הקרויה בפינו פאסיבית. it is said באנגלית נכנס אמנם למערכת הצורות של הפועל בסוג הפאסיבי, אך משמעותו האמיתית היא „אומרים", כלומר, פעולת האמירה ללא ציון אישי של עושה פעולה זו. רמז לתפקיד קדום זה, תפקיד, שהיה התפקיד האמיתי של אותן הצורות בשלבי לשון קדומים, מצוי במונחי הדקדוק הערבי, הקורא לצורות, המכונות בפינו „סבילות", בשם מַגְ'הוּל, הווה אומר „לא־נודע, סתום", כלומר צורות, שבהן אין מפרטים את עושה הפעולה.

גם בממצא הלשוני של לשון המקרא מוצאים אנו סימנים לא מעטים של תפקיד זה של הבניינים, שלגביהם נוהג היום המונח „פאסיבי", כלומר של נפעל, פֻּעַל והופעל: ובכרמים לא יְרַנֵּן ולא יִרְעָע (ישע' טז י), ואף בצירוף מושא עם „את": סקול יסקל השור ולא יֵאָכֵל את בשרו (שמות כא כח), וְהוּבָא את בדיו בטבעות (שם כז ז); כאן מביא תרגום השבעים פסוק, שמבנהו „והבאת וגו'", ולא בגלל גרסה שונה מגרסת הַמסורת, אלא בגלל אי־כושרה של הלשון היוונית שבאותו שלב־התפתחות להביע את מושג אי־האישיות, האימפרסונאליות, באותה הדרך כעברית המקראית; הרי גם לפי הרגשת הלשון שלנו אנו היינו מצפים לבניית משפט כגון „והובאו בדיו".

במרביתן המכרעת של הלשונות אבדה הבדלת־ניגוד זו שבין הפרסונאליות ובין האימפרסונאליות, וזוגות הצורות

ששימשו בימי־קדם להבעת ניגוד זה, נוצלו להבעת ניגוד חדש: הניגוד שבין הבנייה הפאסיבית ובין הבנייה האקטיבית, במלים אחרות: בין תיאור מעשה, שבו העושה הוא הנושא הדקדוקי במשפט (האיש הכה את החמור) ובין דרך תיאור הפוכה (החמור הוכה על ידי האיש). אפשר לחשוב, שניגוד שני הסוגים הדקדוקיים הללו הולם יותר את דרך המחשבה של האיש האירופי המודרני מאשר הניגוד הישן.

וכן בעברית, בהשוותנו את מערכת הצורות של הלשון העברית החיה של שפת המקרא נראה, שבנייני נפעל, פָּעל והופעל לעומת קל, פיעל והִפעיל אינם משמשים להבעת הניגוד בין האישי ובין הלא־אישי. להבעת הלא־אישי אנו משתמשים באמצעי לשוני מטיפוס „אומרים, אמרו". ומצד אחר פיתחנו ככל עמי אירופה כמעט מערכת צורות שלמה, הבנויה על זוגות צורות פוֹעל, שאחת מהן משמשת כאקטיבית והשנייה כפאסיבית במובן המקובל של המלה: הביא — הובא וכדומה.

תהליך מרחיק לכת ומעמיק כזה בארגונה הפנימי של לשון, מן ההכרח שימצא את ביטויו בתורת הצורות שלה. לא בכל הפעלים עמדה לרשותנו צורה פאסיבית מירושת לשוננו. במקרים רבים יצרנוה מחדש. ולשם מעשה זה יש לנו צורך באמצעי פורמאלי מוסכם ומקובל, במורפֵּימה אחידה — כפי שמתבטאת הבלשנות החדישה — המתאימה לסוג הדקדוקי „פאסיבום".

מורפֵּימה זו הוא בניין הנפעל בעיקר ובמידה מרובה יותר משאר הבניינים: שבר — נשבר. אך אנו ממשיכים ומנסחים כלל, שלפיו יש בניינים פאסיביים נפרדים לכל

אחד מן הבניינים קל, פיעל והפעיל. דבר זה נכון במידה מרובה לגבי הלשון הקדומה, אך במידה פחותה מזו לגבי לשוננו המדוברת. בכל חידושי הצורות שלנו וכמעט בכל שימושנו החי משמש בנין הנפעל כצורת הפאסיבית לא לבניין הקל בלבד, כי אם בעיקר גם לבניין הפעיל, במידה מרובה מזו שבלשון המקורות; ועל כך ברצוני לעמוד בסיום דבריי בדוגמאות מספר.

בפינו משמש „נאשם" כפאסיבום לעומת „האשים". „נעתק" בניגוד ל„העתיק", „נערץ" על־יד „העריץ", „נאמן" כצורה הסבילה לגבי „האמין", „נשחת" מול „השחית", „נדפס" לעומת „הדפיס", „נמשך" כנגד „המשיך", „נפסק" על־יד „הפסיק", „נבדל" הוא הפאסיבום של „הבדיל", „נאצל" של „האציל", „נפרז" של „הפריז"; וכן אנו אומרים „המחלה נרפאה", אך באקטיבום: „הרופא ר י פ א את מחלתו", „נאלץ" כפאסיבום ל„אילץ".

בד' באלול תשי"ב קראתי במודעות של „הארץ" מודעה של בית קולנוע חיפאי, כי סרט מסוים „נ א ר ך לפי דרישת הקהל"; אם נתעלם משגיאת ההיגיון (לא שגיאת לשון) שבניסוח מודעה זו, שהרי לא הסרט „נארך", כי אם „נארכה" הצגתו, הרי למדנו כאן צורה פאסיבית חדשה — נדמה לי, כי לא הכרתיה לפני קראי מודעה זו — של צורת התפעיל „האריך" והיא בבניין נפעל „נארך".

כאן אפשר עתה לצרף גם את הביטויים: „החפץ נ א ב ד לי", „המכונית נ ע מ ד ה", שבני זוגם האקטיביים הם „איבדתי את החפץ", „הנהג העמיד את המכונית".

אמנם טרם קיבלו ביטויים אלה את הגושפנקא של ה„נכון" על ידי המדקדקים הנורמאטיביים, אך הם מתיישבים יפה עם תהליך לשוני, המצוי בהתפתחות הלשון העברית הישראלית המדוברת כבלשונות רבות אחרות.

יב. אותיות

בפרק זה אייחד את הדיבור לאותיות שבכתבנו מנקודת־ראות שונה מזו, שרגילים לה הקוראים, אשר שמעו רבות על אותיות ועל תפקידן בדקדוק, על אותיות הגרון, על אותיות הלשון וכיוצא בהן. ורבים היודעים, כי שימוש זה של המונח „אותיות" מוטעה הוא מעיקרו, ויש להביא במקומו את המונח הגאים; יש לדבר על הגאי לשון, על הגאי גרון וכו'.

לא אעסוק כאן במערכת ההגאים שבמבנה לשוננו וביחסה אל שיטת האותיות שבכתב, במידה שבה ברור וחד־משמעי הוא ההתאם שבין האות ובין ההגה.

אתאר כאן תהליך לשוני, הנפוץ והולך ברוב עמי התרבות בשנים האחרונות: מבטאים אותיות וקבוצות אותיות בתור מלים או חלקי מלים. זהו טיפוס הרָמַטְכַּ"ל שלנו, אותה מלה — כביכול מלה — הבנויה בצלצולה החיצוני כשם עברי נאה ומקורי, כמו, למשל, „רמת־גן", ואיננה אלא סדרת אותיות בודדות, ראשי־התיבות של „ראש (ה)מטה (ה)כללי".

התפתחות המנגנון המדיני, ובעיקר הצבאי, הביאה, כאמור, בכל הלשונות כמעט, להתהוות תופעות כאלה. נטוש ויכוח, אם מבְנים לשוניים כגון השם רמטכ"ל עשויים כבר

עתה לשמש נושא לחקר בלשני. אך נראה, שיש בהם תופעות לשוניות שונות, ובו ברגע, שחדל הדובר מהרגיש את משמעותן המקורית של האותיות המתאחדות לתבנית כזאת, הרי הסכה זו לו ולחברה הדוברת — למלה.

כאן כדאי לעמוד על הבדל עקרוני שבין מלות־האותיות האירופיות ובין העבריות. בעברית „מנקדים" אנו את סדרתם של ראשי־התיבות; ביתר דיוק נאמר, שאנו מניעים את העיצורים על־ידי תנועות מוכנסות ביניהם[1]. התנועות של רָמְטָכַ"ל ושל פַּלְמַ"ח אינן חלק של ראשי־התיבות; לא נוצרו אלא כדי לעשות את הצירוף בר־ביטוי, שיטת הכתב באותיות הלטיניות אינה מאפשרת תהליך כזה. לכן גם כושר הצירוף של האירופיים מוגבל בשטח זה: עליהם לבחור בראשי־תיבות שקצתם תנועות, כגון UNO או ONU ל־United Nations Organisation או בצרפתית Organisation des Nations Unies, האו"ם, האומות המאוחדות; וכן, למשל, ב־EAM לחזית המרי היוונית שמימי מלחמת העולם השנייה: Ellinikó(n) Anastatikó(n) Métopo(n). אולם בהיעדר אפשרות כזאת עליהם לבטא את שמות האותיות, כגון בצרפתית TSF, טֶה־אֶס־אֶף, téléphonie-sans-fil, הטלפון ללא חוט, האל־חוט, או כגון ATS, חיל הנשים האנגלי, Auxiliary Territorial Service — אֵי־טִי־אֶס.

אם נבדוק את השם הזה של ATS, הרי נוכל לעמוד בבהירות־מה על דקדוקם של ראשי־התיבות הללו.

---

1. עי' מאמרו של י' רבקאי, לשאלת חוסר סימני תנועות בכתיב העברי והשפעתו, „לשוננו" ח', 156 ואילך.

נעמיד לפנינו את הקיצורים הבאים, כולם מהתחום הצבאי: באנגלית WAAF הוא יחידת העזר של נשים בחיל התעופה Women's Auxiliary Air Forc, ATS שהזכרתיו; תמורתו, העברית הח"ן, חיל הנשים; החמ"ד, חיל־המדע; המ"צ, המשטרה הצבאית.

אפשר לומר, שראשי־התיבות הופכים למלים, אם אפשר לקרבם בנוחיות לתבנית המקובלת של מלה בלשון הנדונה.

השם WAAF בנוי כמתכונת מלה אנגלית: עיצורים בקצותיו ותנועה ארוכה באמצע, כמו, למשל, war. אין זה דינה של ATS. אין אני יכול להעלות בזיכרוני שם־עצם אנגלי בלשון יחיד, המסתיים ב־ts. מלה זו תחייב מבטא לפי שמות האותיות.

וניקח את העברית: המלים חֵ"ן וחָמֶ"ד אינן מצריכות עוד הסבר אחרי מה שאמרנו. וכבר אמרנו, ששם הרָמַטכַ"ל דומה כל כך ל„רמת־גן". באשר למ"צ, הרי האפשרות להשתמש ב„צדיק" חיבבה עלינו דרך ביטוי זה דווקא: מֶם־צַדִּיק.

ראשי־תיבות נהפכים למלים, אם הם עשויים להיות מלים לפי חוקי התבנית של הלשון; הרי בכל לשון ולשון שולטים חוקים ברורים בתבנית ההגאית של מה שאנו קוראים מלה; ואדרבא, המושג מלה עצמו נקבע בפי קצת בלשנים חדשים בהתאם לחוקים הללו.

אחרי שנעשו ראשי התיבות למלה, נוהגים הם כמלים עצמן לכל דבר. למותר להזכיר זאת למי שמשתמש בחייו היומיומיים בביטוי הנ"ל. לא התכוונתי עתה לאחד הביטויים הנזכרים למעלה, אלא לביטוי, הרווח בפי הכול, הביטוי „הַנַּל".

אין צורך להעמיד על כך את מי שמדבר על „הלשון

התנ"כית", שהרי המלה תְּנָ"ךְ כביכול בנויה לפי טיפוס זְמַן, דְּבַשׁ וכיוצא בהם, ואם יש האומרים תָּנָ"ךְ — הרי מסתמכים הם על שמות כגון דָּבָר, חָכָם.

עוד יעבור זמן, עד שנוכל להחליט, אם הדו"חים והדיווח הפכו באמת לנכס הכלל, בלשון אחרת, אם נעשו עברית ישראלית תקנית. אולם במלה מו"ל אפשר להכיר את עקבות ההפיכה הגמורה של ראשי־התיבות למלה: מו"לות — הוא שם המקצוע של המוציאים לאור.

וכל העמים נוהגים כמונו. שם־תואר של השתייכות לחזית המרי היוונית הוא eamikós, כמו למשל ellinikós, יווני. האנגלי לעתים is DDT—ing his room, זאת אומרת: מפזר בחדרו דִּידִיטִי. ומן OK הוא גוזר he okays, כלומר: הוא אומר OK. ובוודאי ידוע הסיפור על התהוות ביטוי משונה זה, או־קֵי, שאינו אלא ראשי־תיבות בכתיב משובש: OK, all correct, הכול בסדר.

אפשר ואפשר להילחם בשימושים הללו, ואין ביסודו של דבר לבלשנות כל סיבה, לא היסטורית ולא מעשית, להתנגד למלחמה זו. השימושים הללו באמת אינם עולים בקנה אחד עם מבנן הטהור של הלשונות. אולם — מה שמתנגד להם, הוא האסתטיקה בעיקר. ואסתטיקה היא רק לעתים רחוקות נימוק מכריע בהתפתחות תהליכים חברתיים.

ועוד טענה שמענו כנגד השימוש במלות־ראשי־תיבות: אומרים שהוא „סנוביזם". טענה זו היא מה„מבדחות" בוויכוח זה, שהרי המלה snob עצמה אינה אלא יצור „סנוביסטי" כזה של מלת־ראשי־תיבות; אמנם ירשה האנגלית של ימינו

משלביה הקדומים את המלה snob במשמעות „איש שפל־דרגה"; אך המשמעות „איש הרוצה שיראו בו אדם בעל דרגה העולה על שלו" נולדה לפי הסברה במסיבות אלו: האוניברסיטאות האנגליות היו פתוחות לשעבר לשכבות העליונות של החברה בייחוד, וכל הבא אליהן מבין „עַמֶּךָ", בא כדי לשייך עצמו בכך באופן מלאכותי לחוגי האצולה. בספרי הרישום של מוסדות אלו נועד טור מיוחד לתואר האצילות, שהתלמיד צריך היה לציינו ליד חתימתו. הסטודנטים חסרי תואר אצילות היו חותמים שם s.nob. (ר"ת של sine nobilitate ברומית, שפירוש: ללא אצילות); חתימה זו הייתה אפוא אופיינית למי ששאף להכרה חיצונית של דרגה הנעלה מדרגתו וראשי תיבות אלו נעשו בנוחיות למלה snob.

כאן „פירשו" אפוא ראשי תיבות כמלה הקיימת בלשון וגם בלשוננו עניין דומה: המלה „לַעַז, בלַעַז", הנכתבנה בגרשיים, כפי שמבינים אותה רבים כראשי תיבות של „לשון עם זר", או נכתבנה בלא גרשיים כשם־עצם מאותו שורש שממנו בא „עם לועז"? לַעַז או לע"ז?

בין שנשלול ובין שנחייב את השימוש במלות־ראשי־התיבות, נתנחם נא בכך, שאין זו „צרת" לשוננו בלבד, אלא צרת לשונות רבות, שהזמן גרמה.

יג. ההטעמה

בפרק זה יסומן מקום ההטעמה של המלה במלים כתובות עברית על ידי מתג מתחת להברה המוטעמת. במלים כתובות לועזית תסומן ההטעמה על ידי קו דומה למתג

במעלה; השורה לפני ההברה המוטעמת. כך למשל במלה conˈflict יש להבליט בהגייה את תנועת o, ובמלה conˈflict את התנועה i.

באמצעים שונים מציין הדובר באוזני שומעו למה הוא מתכוון; ובמלים אחרות: באמצעים שונים מסוגל הדובר להבדיל משמעות אחת מן חברתה.

ולא זו בלבד, שע"י שינוי מצבם של כלי הדיבור משתנה משמעות המַבָּעים בהתאם למקובל בחברה הדוברת. כך למשל באמרי „בִּירָה" סגורות שפתיי בראשית המבע: בִּירָה. אם במקום סגירת שפתיי אבצע לחיצת חוד הלשון אל השיניים, ייווצר המַבָּע „דִּירָה", וכל מי שנמנה עם החברה הדוברת עברית מבדיל בין משמעותה של „דירה" ובין זו של „בירה" ומגיע בדרך אחרת לשמיעת היסודות הלשוניים הללו.

לא זו בלבד, אלא ייתכן, שגם בלא שינוי מצביהם השונים של כלי הדיבור במשך המבע הלשוני ייווצרו בכמה וכמה לשונות הבדלי משמעויות, וזה על ידי הבלטת חלקים מסוימים של המבע הרצוף. בזוג המלים הגרמני הידוע überˈfahren ו־ überfahren עוברים כלי הדיבור אותה הדרך ואותם המצבים בדיוק בשתי המלים. אולם אם אנו מבליטים את חלקה השני של המלה (überˈfahren), תהא משמעותה „לדרוס בכלי־רכב", ואילו אם נבליט את חלקה הראשון של יחידה לשונית זו, תהא משמעותה „להעביר לעבר השני" (überfahren). שני היסודות הנ"ל עלולים לבוא באותו המקום ובאותה הסביבה הלשונית:

Wir wollen dich nicht ˈüberfahren

או: Wir wollen dich nicht überˈfahren.

„אין אנו רוצים להעבירך" או „...לדרסך", — הכול לפי החלק המובלט במלה.

הבלטת חלק מסוים של המבע היא אפוא המאפשרת לנו להבחין בין משמעות למשמעות. לכן אומרים אנו, כי בלשון שהודגמה כאן, בגרמנית העילית החדשה, משמשת ההבלטה — או, כפי שהיא נקראת, ההטעמה, האַקצֶנט בלעז — תכונה קולית מצַיינת; תפקידה במבנה לשון זו מהותי הוא.

ואין הדין כך בכל הלשונות. במבט ראשון נדמה, שאין למצוא בלשון האנגלית, למשל, אותו כוח של ההבלטה, של ההטעמה, בלבד לציון הבדל המשמעות בין שני מבעים.

אולם נמצא, שבלשון זו יש ששֵם אינו נבדל מפועל קרוב־משמעות אלא בהטעמה בלבד: conflict, פירושו „סכסוך", ו־ conˈflict — „להיות בסכסוך"; extract, — תמצית, exˈtract — למַצות. אי־אפשר לומר באופן מוחלט ומדויק, שהטעם כאן מהותי הוא, שהרי אין שם ופועל מתחלפים באופן חפשי במבע לשוני רצוף, ולא בטעם בלבד יהית ההבדל בין שני מבעים, שאחד מהם מכיל את המלה conflict, והשני — conˈflict.

הבאנו דוגמה זו, הואיל ודוגמה מקבילה לה ממש נוכל למצוא בעברית הישראלית המדוברת: בהטעמה בלבד יש ניגוד בין יחידות הצורה הבאות: טַעַם — טָעַם; נַעַל — נָעַל, ועוד ועוד.

אם נתבונן במצב הקיים באוצר היסודות של לשוננו, הרי נמצא, שבמקרים רבים יש בכוח ההטעמה בלבד כדי להבדיל בין משמעויות. נאמר אפוא, שהעברית הישראלית היא אחת הלשונות בעלות אקצנט מהותי.

הרי תוכן שונה למבעים: „אני קורא ל־ima" („לאִמא"); „אני קורא ל־ima" („לאִמָה"). „ירושלים היא עיר הבירה של ישראל", אבל „ראשון לציון (או בקיצור: רָאשון) היא עיר הבִירה של ישראל".

ועוד ניגודים כאלה וכאלה נוכל להוסיף: rea' (רֵעַ) לעומת re'a (רֵאָה), אֶמצע, אֶצבע, בהטעמתן המקובלת בלשון הדיבור, לעומת אמצָע, אצבַע (עתיד מן הפועל „צבע") — נזכור נא, שאין בלשון הדיבור הישראלית ניגוד של א–ע —, פַּעַם — פָּעַם, לַהַט — לָהַט, ועוד מבני סוגם הדקדוקי של אלה.

עובדה זו של מהותיות הטעם היא תופעה חדשה, ואינה קיימת בעברית הקלאסית במקומות, שבהם אנו מוצאים אותה בלשון המדוברת כיום. אולם בצורות אחדות הכירה גם לשון המקרא את מהותיות הטעם, כגון בזוגות מן הטיפוס „קָמָה, בָּאָה" בעבר לעומת „קָמָה, בָּאָה" בבינוני; אך דווקא בזוגות אלו ויתרה העברית הישראלית על כוח ההבדלה של הטעם, ולא פעם היא משתמשת באמצעי הבדלה אחרים, כגון „היא גָרָה" להווה — לעומת „היא היתה גָרָה" לעבר (עיין „תהליכי לשון" א', עמ' 16).

במקרים אחדים אמנם קיים האקצנט המהותי גם בעברית הישראלית במקומות שבהם הוא קיים במקרא:

שָׁבוּ — שָׁבוּ, רָצוּ — רָצוּ. הודות להתפתחותו של הטעם המציין כאמצעי להבדלת משמעויות הצליחה הלשון העברית לשמור מלאי עשיר ביותר של שמות פרטיים, הן שמות אנשים, הן שמות גיאוגרפיים וכדומה, כעתיקים כחדישים, שרובם הם שמות בעלי תוכן ומובן לשוני.

בזה עולה לשוננו כמעט על כל הלשונות החיות, שבהן חורגים השמות הפרטיים ממסגרת המבנה של הלשון והם זרים לרוב ללשון, שבה הם משמשים, או שאינם מובנים בה עוד. ודאי עשוי גם האנגלי לקרוא לאישה בשם פרח, Rose, הצרפתי לנערה בכינוי Désirée, „החמודה", אבל שום לשון, שאין בה אמצעים להבדלת משמעויות אלא התנועות והעיצורים עצמם, אינה יכולה לפתח מערכת שלמה של שמות בעלי תוכן ומובן לשוני, שישמשו גם כשמות פרטיים, — כפי שיכולה לעשות זאת העברית הישראלית.

לנערה אנו קוראים לא חַיָּה כי אם חַיִּה, ודבוֹרה אינה עוקצת כדבורָה; לעתים אנו שוכחים, ששוֹנה קרויה על שם פרח, וחבל שטוֹבה אינה טובָה, ואין לצפות שכל יָפה תהיה ממש יפֶה כפי שאנו רוצים.

אנו יכולים להציב תכופות זוג שמות־עצם, שאחד מהם הוא כללי, appellativum, כינוי לסוג עצמים, והשני פרטי, proprium, שם של עצם מסוים, וההבדל ביניהם יהיה רק בהבלטת אחד החלקים. הבדלה זו חלה לא על שמות אנשים בלבד, כי אם, כמובן גם על שמות מקומות. טוב לגור ברחוֹבות, המושבה, מאשר ברחובוֹת־המושבה. רבים קוראים „זִכרון" לזכרון־יעקב — לפי הנוהג המקובל לקצר שמות

מקומות —, „רָאשון" לראשון לציון וכיוצא באלו, אף על פי שהדקדוק הנורמאטיבי תובע להטעים זכרון, ראשון. אולם— השם „נס צִיּונה" הוא אחד השמות הנדירים מסוג זה, שאין הדקדוק ההיסטורי הנורמאטיבי סותר בהם את חוקי התבנית העברית הישראלית החיה.

תורת התכונות ההגאיות, הפונולוגיה, קובעת בדרך כלל, שמבחינת התנהגותם מהווים השמות הפרטיים והשמות ממוצא זר קבוצה אחת על פי רוב.

כך למשל לא תמצאָ בדרך כלל בתוך יחידת צורה גרמנית את קבוצת ההגאים, „צרור העיצורים", pts, אבל תמצא אותה בשם העיר Leipzig (לייפְּציג), ובמלה שאולה כגון Option, אופְּצִיה, זכות קדימה.

בדומה לזה לא תמצא בעברית הישראלית תנועת u בהברה סגורה מוטעמת שלא בסוף המלה. תמצא u בהברה פתוחה מוטעמת סופית או לא סופית כגון „שובו"; בהברה סגורה לא־סופית ולא מוטעמת, כגון „חומצה"; ובהברה סגורה מוטעמת סופית, כגון „קדום". אבל כפי שאמרתי, בהברה סגורה מוטעמת לא סופית לא תבוא תנועת u אלא במלים כגון: קוּשטא, חוּלדה, שהם שמות מקומות, אר במלה כגון „סֶקוּנדָה", שהיא מלה זרה.

אם נבדוק בדומה לזה את ההטעמה המלעילית שבדיבורנו העברי חַי, ניווכח, שנוהג רווח הוא להטעים מלעיל ביטויים, המופיעים בצורה דומה או זהה בעברית הישראלית — ובלשונות הדיבור האחרות

של אוכלוסינו, בין שמוצא מלים אלו הוא מן העברית ובין שהוא מלשונות הלעז של העולים.

לסוג זה שייכים שמות אנשים ושמות מקומות[1], כמו דבוֹרה, רחוֹבות, שהרי גם באידיש, בלאדינו, בגרמנית או בערבית יקרא להם הישראלי בשמות הללו. לדבורָה המייצרת דבש או לצורת הריבוי של „רחוב" ייתן בלשונות ההן שמות שונים לחלוטין ממה שבעברית. על כן נוהגים בשמות הכלליים האלה בהטעמת מלרע: דבורָה, רחובָות.

לכאן שייכים גם ביטויים מחיי הציונות, כגון „התִקוה", המזרָחי", המנוגדים באופן ברור בשימוש לשוננו לתקוָה במשמעות Hoffnung, hope, espoir, ול„מזרחִי", שם התואר המכוון לאחת מארבע רוחות השמים.

ורבים מן הדוברים — ובעיקר דווקא המשכילים — מטעימים מלעיל את שמות בנייני הפועל: הִפעיל, הוֹפעל, פִיעל, שהרי שמות אלו נוהגים גם בלשונות תרבותם האחרות כמונחים מקצועיים בצורתם זו.

לפי מה שאמרנו על השם הזר ועל השם הפרטי נבין את המהות הלשונית של ההבדל בין „גֵלים" ובין „גַאלים", העם שישב בצרפת העתיקה; ובמיוחד בין ה„גרמנים", העם היושב היום בגרמניה והנקרא בלשונו Deutsche, ובין השבטים הנקראים באותה לשון עצמה Germanen. לפי כללנו יצטרך השם המקביל בעברית הישראלית, אם הוא דומה לצורת המלה הזרה המקורית, להיות מוטעם מלעיל: אכן,

---

1. אמנם לא כולם, ובהזדמנות אחרת נעמוד על הפרטים.

הגרמָנים העתיקים מוטעמים בפינו מלעיל, ואילו הגרמנִים של היום, Deutsche, — מלרע.

ומכאן נובע, שההטעמה המלעילית לגבי יסודות, המורגשים כלא־עבריים, מתבטאת גם כשמצורף למלה סיום עברי, שעצם טבעו חובע כרגיל הטעמת מלרע, כגון סיום הריבוי ־ִים, ־וֹת, או סיום שם־התואר ־ִי, ־ִית.

בשמות־תואר, הנגזרים משמות מקומות על ידי הסיום ־ִי, נוהגת בדיבור הישראלי הטעמת מלעיל ולא מלרע כגון: תל־אבִיבי, ירושַלמי, גבעָתי; ולעומתם אנו נוהגים להטעים מלרע מטעמים הגאיים מסוימים תארים כגון: „חיפָאִי" ועוד. והוא הדין בשמות זרים ממש כגון: וִיזוּת, סטוּדֶנטית, פִּיקטִיבי.

לכאן אפשר לצרף גם את צורות הריבוי של שמות האותיות, שאותם הוגים בהטעמת מלעיל, ועל ידי זה נוצר הניגוד שבין שמות־עצם כלליים כמו „וָוים, תָוים, קוֹפים" לעומת „וָוים, תָוים, קוֹפים" כשמות האותיות ו׳, ת׳, ק׳.

תופעה זו בולטת כל כך, עד כי אפשר לקבוע ממש כקריטריון, שעל פיו יובחן מה מורגש כיסוד זר למבנה היסודי של הלשון, — את עובדת הטעמת מלעיל של שם בעל הסופית ־ִים, ־וֹת, ־ִי, או ־ִית.

והוא הדין, לאחרונה, אף לגבי מלה עברית מקורית ממש, או צירוף מלים עבריות ברורות ומובנות, — במקרה שנעשו לנוסחה כגון שמות הציונים לתלמידים בתעודותיהם. ידועים לנו רבים שבשבילם הציון „מספיק" אינו מספיק, ואם כן איבדה המלה „מספיק" את מובנה היסודי העיקרי;

היא משמשת כנוסחה, פורמולה בלעז, ורבים מבין תלמידינו היו שמחים להחליף את ה„מספִּיקים" ועל אחת כמה וכמה את ה„בלתי מספִּיקים" ב„טוֹבים", שאינם כלל וכלל טוֹבִים בעיני אחרים, ועל אחת כמה וכמה ב„טוב־מאֹודים".

תורת ההטעמה היא אחד הפרקים החשובים שבתורת ההגה בכל שפה. רבות היינו יכולים להוסיף כאן, אך עדיין אין ידיעתנו שלמה. ואף מדי יום ביומו נוֹסף חומר להכרת תנאי האקצנט העברי־ישראלי בפרט ודקדוקה של לשוננו בכלל. כל אחד יכול להביא תרומה נכבדה ומועילה להעשרת ידיעתנו, ובלבד שתהיה אוזנו פתוחה ולבו לא נוקשה לחידושי העם הדובר.

יד. ההווה

מערכת הפועל של העברית הקלאסית נבדלת מהמערכת של ימינו בדבר חשוב ועקרוני: בימינו בנויה המערכת על שלושה זמנים: עבר, הווה, עתיד; בימי המקרא, למשל, הייתה דו־חלקית. הצורות, הקרויות „בינוניים", מטיפוס „הולך, נכֹנָס, מרקד, מפגין, מתעמל", ששימשו בעברית הקדומה כשֵׁמות לכל דבר, ובעיקר לא ציינו כל זמן שהוא, נעשו בפינו לצורות פועל שבהווה. תפקידן של הצורות הללו בלשון המקרא מוכר בבירור מתוך ביטויים כגון „אשר יראה הרואה אותה" (יש' כח ד) או „...נאום ה' נוטה שמים ויוסד ארץ...", שבוודאי אינם מתייחסים להווה, אלא בדוגמה הראשונה הכוונה לעתיד (האיש העתיד לראותה) ובדוגמה השנייה — לעבר (אשר נָטָה ויָסַד). אין כאן בדעתי

לעמוד על מצבה של לשון המקרא, אלא רק לנתח את המשפט המוסכם, כי בדיבורנו החי מייצג הבינוני את צורת ההווה, ז״א צורת פועל, המשמשת באחד הזמנים, שהדובר חש צורך להבדילו מאחרים.

כאן עליי להגדיר, מהו פועל, ובכל כוחי אשתמט מכך. אין הגדרה מוסכמת. בשיטות הבלשניות השונות יש הגדרות שונות, אך קרובות מאוד אחת לחברתה; ובדעתי להציג כאן את דרך המחשבה של הבלשנות התבניתית (structural linguistics), המשגשגת בעיקר בארצות־הברית. בעזרתה הגיעו לתוצאות מפרות גם לגבי הלשון העברית[1].

השיטה התבניתית משתדלת למיין את צורות הלשון לאו דווקא לפי משמעות יסודותיהן, אלא לפי כושרן להצטרף זו לזו ולהתחלף זו בזו.

ניקח לדוגמה את המבע השלם והעצמאי „ראיתי כלב שחור". אפשר להביא בו במקום „שחור" את היסודות „גדול, לבן, נחמד, שֶׁלָּךְ, מסוכן", אך לא יסודות כגון „אמרתי, תלכו, תקיימו". בזה כבר קבענו שתי מחלקות של יסודות לשוניים. — מצד שני, במבע „אמרתי שלום" אפשר להחליף את היסוד „אמרתי" ב„תקיימו" — ולומר „תקיימו שלום" —, אבל לא ב„שחור"; אין לנו מבע „שחור שלום". ובכן גם כך נגיע לחלוקה לשתי מחלקות,

1. על כן הצביע הסטרוקטוראליסט האמריקאי ז׳ הריס בהרצאה בכינוס למדעי היהדות בירושלים (תש״ז), שנדפסה ב„לשוננו" י״ז, עמ׳ 128—132.

אם נבדוק את כל היסודות הקיימים בלשון לפי כושרם או אי־כושרם לבוא במקום „אמרתי". אומרים, שמציאותו של איבר מקבוצה אחת („שחור, גדול, שלך") מונע איבר מהקבוצה השנייה („אמרתי, תקיימו") מלבוא באותו המקום. חלוקה כזו ברורה והגיונית היא, על כן היא מוצדקת.

ועתה נתברר לנו, נוסף על כך, שמרבית בני המחלקה הראשונה רגילים להיקרא „שמות", ושל השנייה — „פעלים". מכאן אחד היסודות להגדרת הפועל שלנו.

על כן: אם נרצה עכשיו לעמוד על המהות הפְּעָלִית של צורות הטיפוס „הולך" בלשוננו הנוכחית, לא אגדיר אמנם, מהו פועַל, אך אתן סימני־היכר מסוימים של הסוג „פועַל" לפי השיטה התבניתית. וכך נראה שלפי כל סימני־ההיכר הללו אף הבינוני (שלא כבלשון המקרא, שבה אינו בבחינת פועל אלא בבחינת שם) מקיים את כל התנאים, שמקיימות הצורות, שהיו ידועות לנו מאז ומתמיד בתור פעלים.

לראשונה: נחשוב נא על מבע לשוני שלם, המורכב מכמה יסודות בעלי משמעות. יהא היסוד שלפני האחרון שבהם — „אשר", כגון: „לאן פנה האיש אשר ברח?". בתור יסוד אחרון יכולים לבוא כאן גם יסודות לשוניים אחרים, אך לא כולם. אפשר לסיים: „... אשר ברח, ...אשר נלחם,...אשר יכובד,...אשר ייתפס". אבל לא: „לאן יפנה האיש, אשר מָתַי,... אשר שלמה,... אשר בית" וכיוצא באלו. החלוקה ברורה, ובעיקר עשויים לבוא כאן פ ע ל י ם, היא המחלקה: „ברח, יכובד" וכו'.

ומהי עמדתו של הבינוני כאן? לפי הנוהג של העברית הישראלית המדוברת אף הוא עשוי לבוא כאן: „לאן יפנה האיש אשר בורח (או: שבורח)?", „...אשר מסתתר (או: שמסתתר)?".

יש אומרים ומתקנים: „...האיש הַבורח". כולנו נוהגים לרוב גם בדרך זו. אך במקרה זה משַווים לבינוני לא תפקיד של פועל בהווה, כי אם של שֵם, שהרי אין היסוד „הַ־" עשוי לבוא בפנים מבע לשוני שלם[1], אלא לפני „שֵם"[2]: „אתה הָראשון, אתה הַקובע", אך לא: „אתה הַשָמר, אתה הָרָאיתָ" וכיו"ב.

עניין שני: נחשוב נא על מבע שלם, שיש לו מובן לעצמו ללא קשר עם סביבתו והוא מורכב משני יסודות בעלי משמעות. תהא ראשית היסוד השני „אֶת הַ", כגון: „בניתי | אֶת הַ־בית". מה עוד יכול להיות היסוד הראשון (כאן: „בניתי") ומה ההמשך של היסוד האחרון (כאן: „בית")? — אפשר לבנות:

כיבסתי | את ה־לבנים, — ארזנו | את ה־מזוודות;

אך לא: בַית | את ה־בָנִיתי, — מזוודות | את ה־ארזנו.

על ידי יצירת מחלקות בדרך המתוארת נגיע לכך, שהחלק הראשון יהיה בהכרח פועל, והאחרון — שֵם.

---

1. אין הדברים אמורים בה"א השאלה, שהוא יסוד שלפני פועל, אך בא בראשית מבע בלבד ולא בפנים מבע לשוני. בדרך הבלשנות התבניתית אין לנו אפשרות לעמוד על הבדל בין שני יסודות זֵהֵי־הגאים אלא לפי מקומם וכושר צירופם.

2. ר' במאמרו הנ"ל של הריס, עמ' 130.

מכאן נוכל גם לגזור בדרך תִּחלוף (סוּבְּסְטִיטוּציה) את הנטייה, בצורותיה הקצרות ככל הָאפשר, בהווה ובעבר של הפועל שלנו; למשל:

בניתי | את הבית, — לעומת: אני בונה | את הבית

בנית | את הבית, — לעומת: אתה בונה | את הבית.

בגוף השלישי יש הבדל קטן, לעומת „הבנאי בנה את הבית", — יש לנו: „הבנאי בונה את הבית" (ולא: „הבנאי הוא בונה את הבית").

על כן: אם נטיית הפועל בעבר בעברית החיה היא: בניתי, בנית, בנה, בנינו, בניתם, בנו, — הרי בהווה היא: 1. אני בונה, 2. אתה בונה 3. בונה; 1. אנחנו בונים, 2. אתם בונים, 3. בונים.

אין כאן להתפלא על כי בדרך התחלוף קיבלנו בגוף הנסתר „בונה" (בלי כינוי הגוף השלישי) לעומת „אני בונה, אתה בונה" שבגופים האחרים. מצב זה קיים גם בלשונות אחרות, בלי להיכנס לפרטים רק ארמוז, שכך בדיוק בנוי זמן העתיד של הפועל ההודי העתיק — בלשון סאנסקרט.

ודוגמא אחרונה: מבע לשוני עצמאי ושלם, המכיל את היסוד „לא" ומלבדו רק עוד צורה חפשית אחת בת קיום עצמאי. כאן עלינו להסביר מראש, שצורה חפשית היא צורה, היכולה בעצמה ולבדה להוות מבע שלם כגון „הלכתי", „אני הולך"; אך לא „הולך" לבדו. ועלינו לשים לב לכך, שיהיה לנו כאן עניין במבע עצמאי, ז"א מבע שלשם הבנתו לא יהיה לנו צורך לא במה שבא לפניו ולא במה שבא אחריו.

דוגמתנו היא: „לא הלכתי, לא אחזיר". אין להחליף את בני המחלקה „הלכתי, אחזיר" וכו' בבני המחלקה „שולחן, לבן"; אין מבע עצמאי „לא שולחן", „לא לבן" כשם שיש מבע עצמאי „לא הלכתי, לא אחזיר". שוב מצאנו, לפי דרך מיוננו המסורתי פעלים מול שמות. ואם נבדוק, כיצד נוהג הבינוני, ההווה העברי־ישראלי, נראה, שלפי נוהג רוב הדוברים הוא נוהג כפועל: „אני לא הולך, אני לא מחזיר"[1].

ושוב הגענו לנקודה המכרעת, שבה נוגדת תוצאת הבדיקה המתארת הלא־היסטורית את תביעות הדקדוק ההיסטורי־נורמאטיבי. קיבלנו את צורת הבינוני בתור הווה כחלק שווה־זכויות במערכת הפועל ליד העבר והעתיד הקדומים. אך תוצאות תהליך זה ניכרות בנתונים התבניתיים של לשוננו.

כל האומר והמתקן: „האיש הָעושה" תחת „האיש שֶעושה", וכל השולל את השימוש בצירוף „אני לא רוצה" — שומר בזה על תופעת מבנה מקורית וקדומה של הלשון העברית, אבל הוא מפחית בזה את ערכה של צורת ההווה, שהתחילה לשמש לנו בבניית מערכת פועל תלת־זמנית, כפי שהיא דרושה לאדם בעל דרך מחשבה אירופית.

---

1. עי' בדיונם של דב ירדן (יוז'וק), ר' סיון (סילמן) ונ"ה טור־סיני (טורטשינר), „המוצדק השימוש ב'לא' לשלילת ההווה?", „לשוננו" י, עמ' 197—218, בייחוד לנקודת הראות של הקשר שבין שימוש „לא" ובין האופי הפעלי של הבינוני.